

Полозенко Д.В.,

доктор економічних наук, професор,
заслужений економіст України,
завідувач відділу бюджетних видатків
соціальної сфери
Науково-дослідного фінансового інституту
Академії фінансового управління
Міністерства фінансів України

Коваленко С.О.,

аспірантка Науково-дослідного фінансового інституту
Академії фінансового управління
Міністерства фінансів України

ОПЕРАЦІЇ З КАПІТАЛОМ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Розкрито сутність операцій із капіталом, проаналізовано їх вплив на формування доходів бюджету, окреслено основні напрями з їх удосконалення.

The authors reveal the substance of operations with capital, analyze their influence on the formation of budget incomes and outline the main directions aimed at improving operations with capital.

Одним із найважливіших механізмів економічного й соціального регулювання є бюджетна система України. Бюджет відображає відносини розподілу і перерозподілу, опосередковує рух грошової маси. Через бюджет здійснюються фінансування заходів економічного й соціального розвитку, що мають загальнодержавне значення, перерозподіл частини фінансових ресурсів між адміністративно-територіальними одиницями країни з метою вдосконалення структури суспільного виробництва й забезпечення соціальних гарантій населенню.

В умовах обмеженості фінансових ресурсів триває пошук додаткових джерел наповнення державного й місцевих бюджетів для забезпечення життєдіяльності суспільства. Важливим кроком у розв'язанні фінансових проблем є ґрунтовний аналіз усіх існуючих джерел надходжень до бюджетів. Бюджетний кодекс України визначає основні види доходів бюджету: податкові та неподаткові надходження, доходи від операцій із капіталом, внески до цільових фондів держави і трансферти. Вітчизняні вчені С. Буковинський, О. Кириленко, В. Кравченко, С. Львовчкін, І. Луніна, Ц. Огонь, В. Опарін, А. Соколовська, В. Федосов, І. Чугунов, С. Юрій зробили значний внесок у дослідження процесу формування доходів і видатків бюджетів усіх рівнів. Проте питання перспектив розвитку операцій із капіталом, їхньої економічної сутності майже не досліджувалися, хоча вони мають глибоку історію. В Україні в кінці XV століття у скарбницю Запорізької Січі поряд із доходами у вигляді військової здобичі, мита, доходами від шинків надходило безхазяйне, виморочне та конфісковане майно.

Слід зазначити, що в умовах перехідної економіки, наявності різних форм власності операції з капіталом у найближчій перспективі можуть стати важливим джерелом наповнення державного бюджету та зміцнення національної грошової одиниці. Сьогодні обсяг таких операцій зростає. Досить сказати, що впродовж останніх років у загальній сумі надходжень до зведеного бюджету обсяг доходів від операцій із капіталом становить 2—3 %. До операцій із капіталом включаються надходження від продажу основного капіталу, реалізації державних запасів товарів, продажу землі й нематеріальних активів. Надходження коштів від продажу основного капіталу об'єднують такі види доходів, як кошти від продажу основного капіталу, реалізації цінностей із Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України, безхазяйного майна, що за правом спадкоємства перейшло у власність держави; скарби, знахідки, а також валютні цінності й кошти, власники яких невідомі.

Однак і за цих умов операції з капіталом перебували поза увагою науковців. У період становлення ринкових відносин, перехідної економіки й особливо в умовах фінансової кризи роль операцій з дорогоцінними металами як засобу зміцнення курсу національної валюти посилюється. Вони є частиною національного багатства, яка перебуває у максимально ліквідній формі та може бути в будь-який момент використана для регулювання платіжного балансу. У цьому контексті зазначимо, що, за оцінками експертів, середній коефіцієнт достатності капіталу та банківської системи країни становить 14 % (за необхідності 10 %).

Золоті резерви поряд з використанням як засобу регулювання платіжного балансу використовуються також в екстремальних ситуаціях. З цього приводу Дж. М. Кейнс писав: "...коли золота було відносно багато, воно надходило в банки і, залишаючись там, дещо збільшувало їх золоті резерви, а коли його кількість відносно зменшувалася, той факт, що банки не збиралися використовувати коли-небудь свої золоті резерви для будь-якої практичної мети, надавав їм змогу холоднокрівно сприймати помірне зменшення свого золотого покриття"¹. Підтвердженням такого висновку є сучасний стан країни.

В умовах фінансової кризи резерви банків зменшуються. Досить навести такий факт: за 20 днів жовтня цього року резерви НБУ зменшилися з 37,5 млрд до 34,6 млрд дол. США².

Золотий запас України формується за рахунок закупівлі золота у зливках у фізичних і юридичних осіб, резидентів і нерезидентів за кошти НБУ. Ринок банківських металів динамічно розвивається. Останніми роками спостерігається зростання обсягів імпорту банківських металів (передусім золота): у 2002 році він становив близько 3 т, у 2004-му — 4,2 і у 2006-му — 7,3 т.

---

¹ Кейнс Дж. М. Избранные произведения: Пер. с англ. — М.: Экономика, 1993. — С. 181.

² За даними НБУ.

Реалізація дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та виробів із них здійснюється на аукціонах. При цьому продажу підлягають цінності, які попередньо пройшли експертизу та санітарно-гігієнічну обробку. Кошти, одержані від реалізації дорогоцінних металів, дорогоцінного і напівдорогоцінного каміння, Держсховище спрямовує до бюджету України. Надходження коштів від цього виду доходів має тенденцію до зростання: за 2003 рік до бюджету було перераховано 6,6 млн грн, за 2004-й — 14,5 млн грн, за 2006-й — 17,4 млн грн. Окрім того, сплачено за отримання ліцензій і спрямовано до бюджету 1,1 млн грн.

Варто звернути увагу на вдосконалення нормативно-правової бази щодо регулювання процесу конкурсних торгів та формування доходів бюджету від операцій із капіталом, розвиток інформаційної бази щодо безхазяйного майна та землі, які можна залучити до продажу цінностей, проведення регулярної оцінки результатів конкурсних торгів та вдосконалення бюджетного планування і прогнозування доходів від операцій із капіталом.

Поглиблений аналіз надходження коштів від операцій із капіталом має здійснюватися на основі використання економіко-математичних моделей. Прогнозування таких надходжень слід розглядати через систему соціально-економічного прогнозування надходжень грошових коштів до бюджету. Головне завдання прогнозування бюджетних надходжень від операцій із капіталом полягає в тому, щоб у конкретних економічних умовах обрати найефективнішу модель бюджетних відносин. Для цього потрібно чітко закріпити відповідні джерела доходів між рівнями влади для виконання ними відповідних функцій. Пропонуємо однофакторну регресивну модель у такому вигляді:

$$y = b_0 + b_1x + e,$$

де y — вектор спостережень за залежною змінною (за обсягом доходів бюджету),
 $y = \{y_1, y_2, \dots, y_n\}$;

x — вектор спостережень за незалежною змінною (порядковий номер року),
 $x = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$;

b_0, b_1 — невідомі параметри регресійної моделі (b_0 — перетин прямої з віссю ординат; b_1 — нахил, за умови абстрагування від випадкової величини e);

e — вектор випадкових величин (помилки), $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$.

Наведена модель являє собою пряму на площині, тобто є лінійною.

На основі систематизації поглядів вітчизняних вчених автори розробили алгоритм формування доходів бюджету від операцій із капіталом, який складається з послідовних блоків та впорядковує всі стадії надходження коштів. Алгоритм, на наш погляд, містить інформацію, яка має використовуватися при прогнозуванні, розгляді й затвердженні доходів від операцій із капіталом та виконанні плану надходжень. Крім того, алгоритм сприятиме контролю за отриманими результатами з метою виявлення недоліків процесу формування бюджету та розробки практичних рекомендацій для збільшення суми доходів від операцій із капіталом (рис. 1).

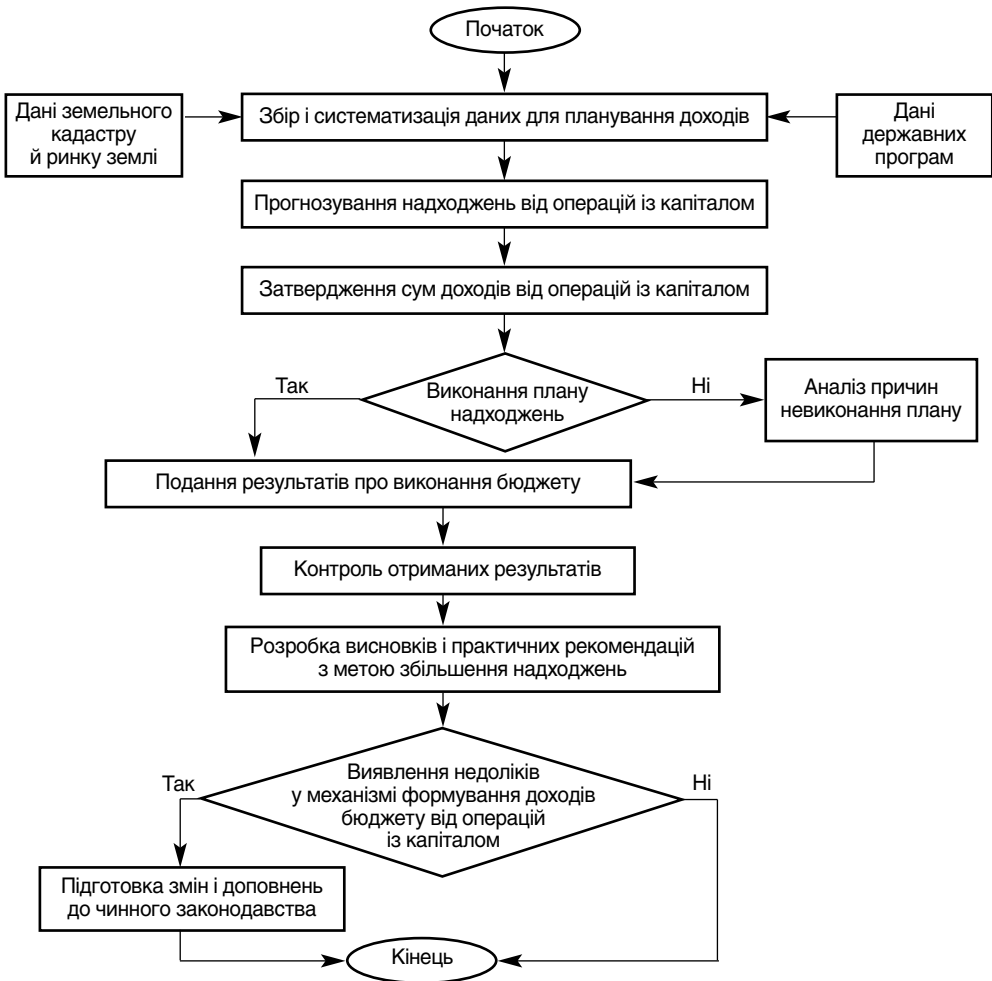

Рис. 1. Алгоритм формування доходів бюджету від операцій із капіталом

Отже, алгоритм формування доходів бюджету впорядковує стадії проходження коштів від операцій із капіталом.

На сучасному етапі розвитку вкрай необхідно виробити ефективні підходи до розв'язання завдань обліку, вилучення й перерозподілу доходів від операцій із капіталом не лише з метою поповнення бюджету, а й стимулювання господарської діяльності та захисту інтересів населення. На нашу думку, процес формування доходів місцевих бюджетів від операцій із капіталом повинен базуватися саме на принципі стимулювання підприємницької активності регіону. У такому разі у суб'єктів господарської діяльності виникатимуть стимули приватизувати майно, викупати земельні ділянки та безхазяйні об'єкти для використання їх у власній діяльності з метою отримання в майбутньому додаткових прибутків.

При цьому слід враховувати особливості фінансового механізму, притаманні кожній галузі. Не є винятком золотодобувна галузь, адже вона має гарні перспективи подальшого розвитку. Сьогодні Україна, що входить у число 40 країн світу, які здійснюють промисловий видобуток золота, добуває його у трьох золотоносних регіонах: Карпати, Донбас та Український щит. У країні налічується понад 230 рудопроявів золота, з яких 10 — родовища із запасами обсягом по 80—135 т. Крім того, процес розвідки триває на 12 родовищах золотоносних руд.

Отже, є всі підстави стверджувати, що збільшення інвестицій у золотодобувну галузь дасть можливість ввести в експлуатацію нові родовища, завдяки яким зросте видобуток дорогоцінних металів, а отже, й доходи держави. До речі, ціни на дорогоцінні метали зростають упродовж останніх шести років. Експерти одностайно запевняють: тенденція до зростання цін на золото триватиме й надалі, що дає підстави для подальшого розвитку цієї галузі економіки. При цьому зазначимо, що світові ціни на золото оперативнo впливають на вітчизняний ринок. Щодо золотовалютних резервів НБУ, то, як стверджують експерти, їх цілком досить для підтримки стабільності обмінного курсу національної валюти.

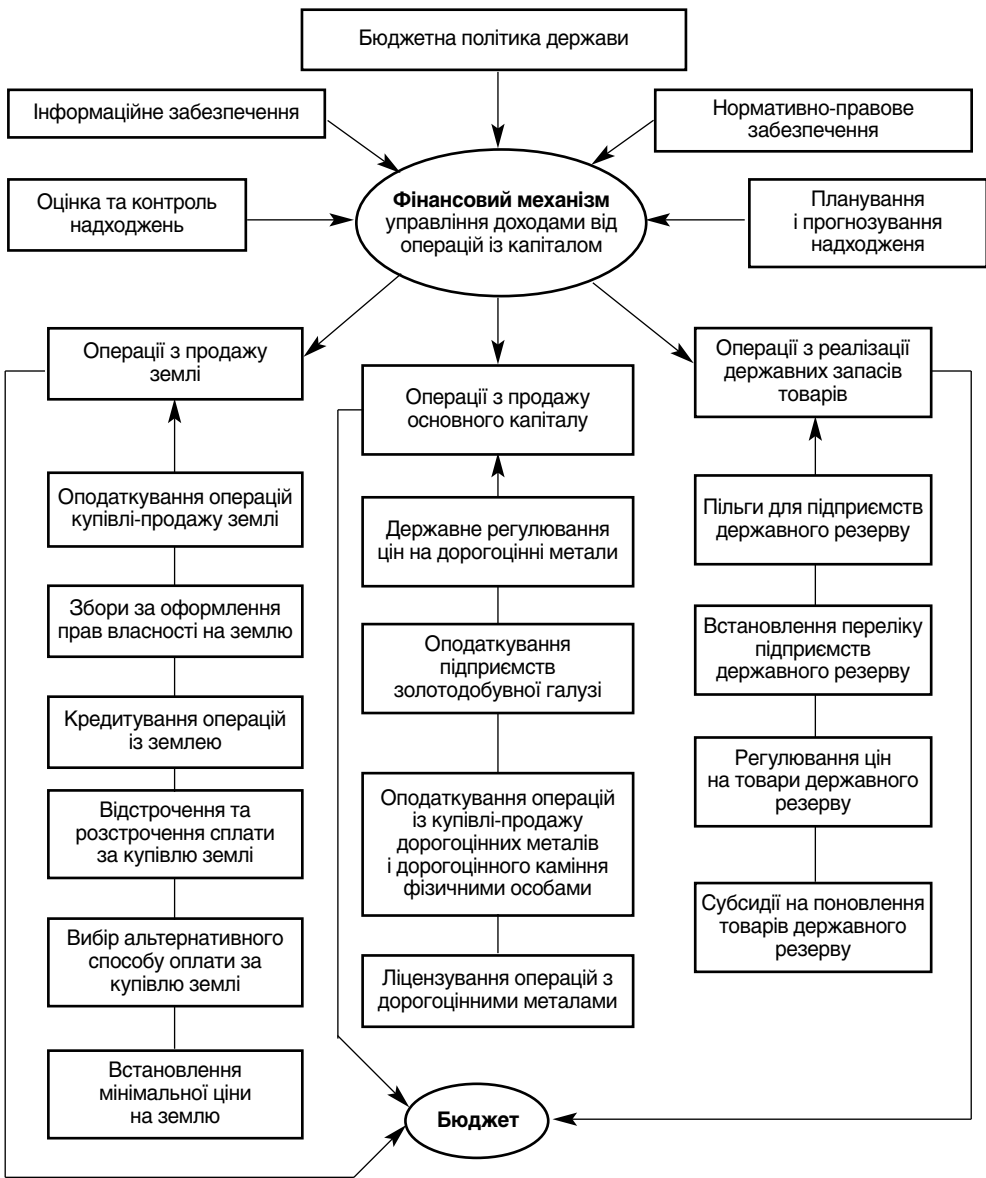
Зазначимо, що ефективність фінансового механізму залежить від ціноутворення, фіскальної політики та стану економіки.

Операції з капіталом пов'язані з особливими видами матеріальних цінностей, використання яких у будь-якій сфері справляє значний вплив на економічні й фінансові відносини. Саме тому держава має застосовувати особливі методи правового регулювання операцій із капіталом. Фінансовий механізм управління доходами від операцій із капіталом показано на рис. 2.

Ефективність фінансового механізму управління надходженнями від операцій із капіталом залежить від дієвості впливу зазначених методів на процес формування доходів бюджету. Головною метою функціонування фінансового механізму управління доходами від операцій із капіталом є сприяння надходженню коштів до бюджету.

Слід зазначити: незважаючи на те, що на початку 70-х років минулого століття систему вільного обігу золотих монет і обмін банкнот на золото було скасовано як у внутрішньому обігу, так і в міжнародних валютних розрахунках, проте й сьогодні золото залишається засобом вирівнювання платіжного балансу. Процес накопичення золота відбувається з тим, щоб держава й недержавні інституції могли погасити свої зовнішні зобов'язання.

Золотий запас залежить від сальдо платіжного балансу. В Україні такий баланс періодично має і позитивне, і негативне сальдо. Крім того, золотий запас пов'язаний із грошовою масою, що перебуває в обігу. Коли пропозиція валюти менша за попит, то центральні банки скуповують надлишок гривні за рахунок золотовалютного резерву. Золотий запас використовується для покриття банківської емісії, а також забезпечення поточних рахунків та інших зобов'язань, що підлягають оплаті.

Рис. 2. Структурно-логічна схема фінансового механізму управління доходами від операцій із капіталом

Надходження коштів до місцевих бюджетів збільшуються також від продажу земельних ділянок та їх оренди. У 2006 році питома вага цих надходжень становила 3,2 % від загальної суми доходів проти 0,8 % у 2002 році (табл.).

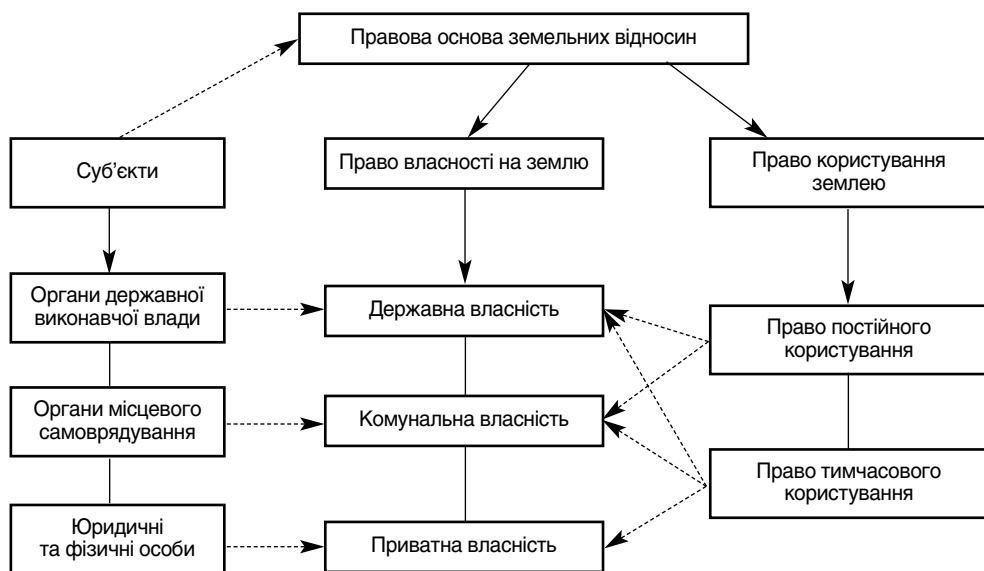
Земельні питання мають дуже широке нормативно-правове забезпечення, адже їх регулюють 34 закони, 40 законів суміжних галузей і низка підзаконних актів. Завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин з

Таблиця. Структура надходження коштів до місцевих бюджетів від продажу землі у 2002—2006 роках

Показник	2002	2003	2004	2005	2006
Плата за землю, млн грн	1806,3	2032,3	2293,2	2718,2	3122,3
% від надходжень до місцевих бюджетів	9,2	9,0	10,1	9,0	7,8
Надходження від продажу земельних ділянок та права оренди, млн грн	150,8	348,3	684,4	1075,8	1277,2
% від надходжень до місцевих бюджетів	0,8	1,5	3,0	3,6	3,2

Джерело: за даними Міністерства фінансів України.

метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави. Право на землю може бути реалізовано у формі права власності на землю чи права користування землею. Нормативно-правову основу земельних відносин в Україні показано на рис. 3.

Рис. 3. Правова основа земельних відносин в Україні

Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на ґрунтовий шар, водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження. Отже, право власності на земельну ділянку “само по собі” не означає права власності на корисні копалини, які можуть міститися в надрах такої ділянки.

У цьому контексті зазначимо, що ефективність використання земельних ресурсів залежить від системи оподаткування сільськогосподарських формувань, яка потребує вдосконалення. Враховуючи нинішній фінансовий стан сільськогосподарських та інших суб'єктів агробізнесу, доцільно було б зберегти чинний механізм

підтримки галузі шляхом акумуляції сільськогосподарського податку до 2010 року, стимулювання малого й середнього бізнесу через систему оподаткування, а також відшкодування ПДВ експортерам сільськогосподарської продукції. Особливе значення має запровадження нового податку на нерухомість, завдяки якому значно збільшиться обсяг надходжень коштів до місцевих бюджетів, органів місцевого самоврядування.

Таким чином, операції з капіталом можна визначити як операції з ресурсами й активами, які впродовж певного періоду можуть бути конвертовані у грошову форму без втрати своєї ринкової вартості. У сучасних умовах вітчизняні банки здійснюють досить широкий набір операцій із дорогоцінними металами, що дає достатньо підстав стверджувати: у найближчій перспективі за умови державної підтримки золотодобувної галузі операції з капіталом можуть стати одним із пріоритетних джерел наповнення державного бюджету.